

PŘÍPRAVA A UŽITÍ ŠTÍPANÉHO DŘEVA V TRADIČNÍ VÝROBĚ

(Úvod do problematiky)

MIROSLAV JANOTKA

Ostev pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha

Nepostradatelnost dřeva, jeho význam v obecném uplatnění i v kulturním přínosu je z etnografického hlediska dosud nedoceneným objektem. Struktura, vlastnosti, způsoby, zpracování, nástroje, předměty vyrobené ze dřeva, jejich rozsah a užití, místo i význam v životě člověka, to všechno tvoří celek, který nebyl v původní platnosti dosud zaznamenán.

Zkoumání všech jevů tradičního dřevařského díla, jeho rukodělných forem v minulosti i v současnosti má reálné uplatnění a je přímým požadavkem k stanovení závěrů dřevařského problému. Orientace v tradiční problematice je značně ztížena tím, že možnost bezprostředního pozorování v terénu je dnes malá. Při výzkumné práci se setkáváme víc se vzpomínkami pamětníků, než s přímou výrobou. Z výpovědí informátorů lze sice usuzovat na stav, jaký v nedávné minulosti byl, ale pro stanovení původního rozsahu, funkční platnosti a přínosu dřeva do materiální kultury to zdaleka nestačí.

Základem přístupu k tradiční dřevařské problematice je i pro nás poznání vlastností, konstrukčních a funkčních možností i technologie rukodělného zpracování dřeva. Teprve potom můžeme přistoupit k rozboru a k hodnocení kterékoliv části dřevařské problematiky. Správným z etnografického hlediska by bylo historické členění dřevařského problému. Ale nutno přiznat, že si za současného stavu bádání a z jeho výsledků nemůžeme ještě dovolit historické závěry. Proto nutno považovat i tento příspěvek jen za pokus o rozbor, který si vynutila potřeba orientovat se v celé záležitosti.

Tradiční dřevařská rukodělná výroba představuje tak bohatý souhrn pracovních a výrobních zkuš-

ností i prostorových a konstrukčních systémů, že je přímou reakcí na vlastnosti materiálu a příslí funkcí vyráběných předmětů. Vyznačuje se jednak základními rysy obecně platnými, jednak specifickými znaky oblastní až místní příslušnosti. V druhém případě je možno hovořit o specifičnostech, které odlišnostmi v zacházení s dřevem doplňovaly rozsah technik obecně platných. Ukazuje se, že šlo převážně o přínos jednotlivců, projevující se buď jako znalosti a zkušenosti osobně získané přímou účastí na výrobě nebo jako znalosti generačně předávané v jednotlivých rodinách, zvláště tam, kde šlo o práci konstrukčně nebo technicky náročnou. Výrobní zkušenosti se velmi cenily a přecházely zároveň s pracovními nástroji z otce na syna.

Kdo pracoval s určitým materiálem, poznával časem jeho povahu, chápal možnosti, které poskytoval, a našel nejhodnější způsoby jak jej správně a úsporně formovat. Dřevo, jehož vlastnosti lze při zpracování vhodně využívat, bylo ode dávna předpokladem pro získání dovedností a závažným činitelem pro uchování zdravé výrobní tradice. Člověk potřeboval velké množství věcí ze dřeva. Zlepšoval jimi své životní podmínky a zvyšoval rozsah existenčních možností. Nejprve to byly předměty jednoduché, získané minimálním dotvořujícím zásahem z přírodního kusu kmene, větve nebo kořene. Postupně získávanými zkušenostmi, zlepšenými nástroji a vyšší pracovní produktivitou rostl i rozsah vyráběných předmětů i spotřební náročnost.

Z věcí ze dřeva dochovaných z minulosti jsou jasně patry vztah člověka k dřevu jako k živému materiálu, pochopená přírodní zákonitost a vlast-

ní smysl pro řád, charakter výrobního záměru a jeho realizace, ukázněnost ve způsobech práce, konstrukční i prostorové řešení díla.

Východiskem pro dřevařskou výrobu v minulosti byl dostatek dřeva s odpovídajícími vlastnostmi, které člověku dovolovaly jednoduchými nástroji (seker, klín, palice, poříz) upravovat dřevo k nejvyšší uživatelnosti. Logika práce sama stanovila vývoj a sled jevů od jednoduchých k složitějším. Člověk se při zpracování dřeva postupně oprostoval od původních úzkých možností (od prací z jednoho kusu)¹ a dospěl k složitější technické, konstrukční i prostorové skladbě, k pracím ze štěpů. Pro všechny způsoby zpracování dřeva zůstávají východiskem různé způsoby dělení at příčného (sekerou, pilou) nebo podélného rozštěpem (sekerou, klínem) nebo řezem (pilou).

Vlastním rozštěpem rozumíme podélné dělení kmen ve směru dřevního vlákna. Jeho provedení se rozpadá podle druhu, vlastností dřeviny a účelu získaného štípu na několik způsobů, jejichž praktické zvládnutí otevřelo cestu širším možnostem ve zpracování dřeva vůbec.

V samém pojmu štípaného dřeva je naznačen celý technický problém a způsob podélného dělení, jehož výsledkem jsou štípané díly, štípy nebo štěpiny (Morava), dračky, drance nebo trhanice (Čechy). Sloužily jednak jako hotový výrobek, jednak pro další zpracování.

Následující odstavce, věnované různým postřehům z problematiky štípaného dřeva, bylo možno zpracovat z přímých terénních záznamů u výrobců a pamětníků, z jejich vlastních názorů a výrobních zkušeností, místy doplňovaných technologickými údaji z odborné literatury.²

Dřevo jako živý materiál nacházející se v přírodě nabízel se samo k dalšímu zpracování: kořeny, kmen i větve. Nejpotřebnější a nejužívanější však byl kmen.

Dokonalé provedení rozštěpu bylo závislé na štěpnosti dřeva — na možnosti jeho dělení ve směru vláken pomocí sekery nebo klínu. Rozlišovala se dobrá a špatná štěpnost podle délky, šířky, rovnosti a hladkosti štěpných ploch od snadné a obtížné ve smyslu velikosti síly, kterou bylo třeba vynaložit na provedení rozštěpu.

Dobře štípatelná jsou taková dřeva, která mají přímá, nepřilíhají jemná vlákna, velké a rovné pařky dřevové, dostatečný stupeň pružnosti a nepřilíhají velkou pevnost příčnou.

Čerstvě poražené dřevo se štípalo lehčeji než proschlé. Platí to však jen pro dřevo z listnatých stromů. Jejich proschlé dřevo je křehké, láme se a klín z něj vyskakuje.

Čím je dřevo pružnější, tím lépe se štípá. Při rozštěpu dřevo ustupuje klínu na obě strany, když je elastické. Dřevo mladších stromů je pružnější než ze starých. Z našich dřev má největší pružnost dřevo jasanové, modřínové, jedlové a smrkové.

Na štěpnost má velký vliv struktura dřeva. Dlouhovlákný a rovnovlákný kmen je štěpnější než ten, který má krátká a spleťtá vlákna. Vhodné podmínky půdní, klimatické a dokonalý zápoj (odstíněná a závětrná plocha) podporují růst dlou-

bých, rovnovlákných, dobře štípatelných kmenů. Štěpnost je závislá i na druhu dřeva. Kořeny a větve nebývají tak štěpné jako kmen. Nedobře se štípá dřevo oděnkové do výše jednoho metru nad zemí, protože mává vládr. Nejštěpnější je vlastní kmen. Všeobecně se usuzuje mezi starými dřevaři, že jehličnaté dřeviny mají větší štěpnost než listnaté.

To, jak jednotlivá léta k sobě inou, nazýváme pevnost příčnou, která má rovněž značný vliv na štípatelnost. Soudržnost letokruhů je závislá na pářsících dřevových a dřevních. Přílišný obsah pryskyřice u borovic a smrků snižuje jejich štěpnost tím, že dřevo ztrácí na pružnosti. Rovněž mrazem pozbývá dřevo štěpnosti, protože křehne. Opačně působí vyšší teplota. Dlouhý, rovný, čistý kmen s hladkou kůrou a s podélnými trhlinami svědčí o dobré štěpnosti. Když je kůra stromu hodně hustá, bývá dřevo měkké. Jsou-li větve stromu převislé, bývá jeho kmen dobře štěpný.

Je-li průřez kmene kruhovitý, má strom mocný hlavní kořen. Svědčí to o zdravém a dobře štěpném dřevě. Strom s vyvinutými postranními kořeny na úkor hlavního, který odumřel, mává práchnivé jádro kmene.

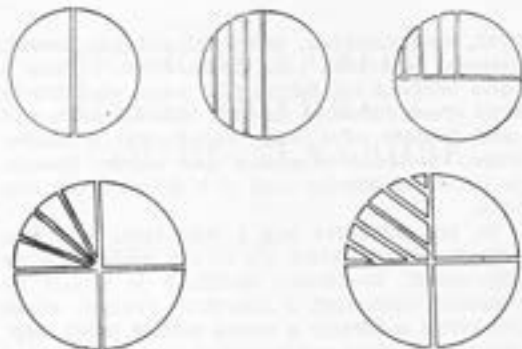
Suchý vrcholek svědčí, že strom vyrostl na kamenité půdě nebo že je příliš starý. V obou případech bývá dřevo silně červotočivé a neodpovídá provedení kvalitního rozštěpu. Pevnější a hustší dřevo mává stromy v prostranství otevřeném na severní stranu. Stromy z otevřené jižní strany nejsou tak trvanlivé. Nejštěpnější bývá dřevo rostlé na závětrné straně, v dolině nebo hustém lese. Strom hledá světlo a roste rychle nahoru. Má dlouhé vlákna, dřevo není příliš husté ani hutné a dobře se štěpí. Strom vyrostlý na větru má točivý (krutý) vzrůst a svaly (zažilky) a není štěpný.³

Štěpnost dřeva se posuzovala také podle zvuku při poklepu na kmen stromu. Když byl zvuk temný, bylo dřevo »kruté«, neštěpné. Když měl kmen hlas jasný — »zvnil« — měl vlákna rovná a dobře se štípala.⁴

I kořen stromu ukázal štěpnost dřeva v masivu kmene. Kořen se obnažil a vytal se odštěpek. Když se dobře loupal (štípal), byl štěpný i kmen.⁵ Nebo se sekerou zaseklo do kmene a táhla se tříška vzhůru. Dlouhá tříška byla známkou vysokého stupně štěpnosti dřeva.⁶

K úpravě dřeva do žádoucího tvaru bylo potřeba pracovních nástrojů. Ke štípaní sloužila sekera a klín. V tradiční dřevařině to bývaly převážně klíny dřevěné, které si vyráběli jednotliví pracovníci sami z oděnkového dřeva. Tvar klínu se upravil sekerou ze štípu. Čím byl klín »pokončitější« (delší s nevelkým stoupáním), tím lépe šel do dřeva. Při krátkém rozštěpu se volil klín krátký se strmým úhlem. Při dlouhém rozštěpu v tuším bloku se vzal klín protáhlý s ostřejším úhlem, protože do dlouhého a širokého rozštěpu musel klín vnikat pozvolna. Když se rozštěp roztáhl, zakládaly se pak klíny tupější a kratší.

Délka dřevěných štípacích klínů se pohybovala mezi 15—25 cm, šířka mezi 6—9 cm a stoupání klínů bývalo různé. Klíny se upravovaly z odštěpků ze dřeva habrového, akátového, jasanového, jilm-

Způsoby podélného dělení kmene rozštěpení.

věbo, hlohového, jabloňového, břekového, dubového a bukového.

K pobíjení sekery nebo klnů do rozštěpu se užívalo palice nebo kyjanky. Palice se upravovala ze suku a přilehlého kusu dřeva, a to buď z buku nebo z dubu. Když se při dřevařské práci v lese přišlo na příhodný, dostatečně velký svalový suk (hrču) ve dřevě, nechal se delší odřezek. Kolem svalu se udělal píchu zářez na hlavu (bják) a na držadlo. Bják zůstal v původní tloušťce bloku nebo se jen málo symetricky upravil, aby palice měla pevný a rovný úder. Držadlo se obsekalo do hrubého tvaru sekerou a dotvořilo pořízem. Palice byly dimenzovány podle druhu práce.²

Základní rezervy vědomostí o dřevě tradovali dřevorubci. Práce v lese nesla s sebou všechny způsoby dělení i základního tvarování dřeva přímo na místě práce. Při dělení dřeva jde v našem případě o podélné štěpení kmene. S ohledem na uložení bloku při práci mluvíme o štípání nalezato a nastojato.

Při štípání nalezato se kmen pokládal tlustším koncem (odénkem) na zem a tenší konec se položil podkladem (podvalinou). Tenší a kratší kusy se štípaly sekerou, tlustší a delší pomocí klnů. Nejprve se určil směr, ve kterém se blok nejlépe štípane. Pak se vedl první zásek (napažení) do kraje čela štípané kulatiny. Tenší a kratší kusy, které měly dřevo souměrně rostlé, s pravidelnými letokruhy, se štípaly sekerou na půlky na jeden nebo na dva údery. Jakmile blok v čele povolil, štípal se postupně dále podle toho, jak se dělila dřevní vlákna. Rozštěp se vždy začínal od slabšího konce, kde je odpor vláken menší. Nikdy od tlustšího (mimo dubu), protože rozštěp mohl «sejít» (vybočit). Při štípání na půlky bylo důležité, aby byl rozštěp veden středem kmene přes dřev. Při elipsoidním čele bloku bylo nejvhodnější vést rozštěp směrem nejkratšího poloměru. Když nebyla dřev ve středu čela, upravila se poloha bloku tak, aby největší vzdálenost dřevě od okraje byla směrem nahoru. Štípání sekerou bez klnů zastal jeden pracovník. Při štípání dlouhých silných kusů už jeden nestačil, protože mimo sekery bylo nutno používat klnů. Při dělení kmene se potom postupovalo tak, že se blok středem čela napažil. Jeden z pracovníků se rozkročmo postavil nad slabší ko-

nec kmene a plytkými záseky od spodního okraje čela přes dřev a střed průměrem čela k jeho hornímu okraji udělal rýhu. Rýha se vedla tak, že část ostří při seku vždy zapadla do předchozího záseku. Při hlubším napažování se pobíjela sekera palicí lehkými údery. Po napažení čela se buď sekerou nebo pomocí založených klnů provedl čelní rozštěp. Při čelním rozštěpu tenších kmenů se kln nebo sekera zarážela do horního okraje čela. U tlustých bloků do napažení (rýhy) v horní třetině čela, aby účinek klnu byl co největší. Když nestačil k provedení čelního rozštěpu jeden kln, použilo se dalších. Vkládaly se do čelní trhliny jeden po druhém, aby se dosáhlo společného účinku. Jak prasklo čelo, zakládaly a pobíjely se klny v podélné prasklině na povrchu kmene tak dlouho, až byl proveden celý rozštěp. Když se kmen nedoštípl a »pnul« z jedné strany, obrátil se a doštípl se sekerou přeseknutím bránicích dřevních vláken.

Hrubé kratší odřezky do 1,5 m délky se výhodněji štípaly nastojato. Blok se postavil tlustším čelem na tvrdé rovné místo. Horní čelo se buď napažilo nebo se sekerou štípalo přímo ve směru vstříčné osy středem na půlky, radiálně na čtvrtky (viz způsoby rozštěpů) a další díly. Při štípání obzvlášť silných bloků se užilo klnů, které se po napažení zakládaly do čelní rýhy od kraje ke středu bloku. Do buku většinou nebylo zapotřebí klny zakládat, protože odřezek obyčejně povolil v celé délce už při čelním rozštěpu.

Při štípání zmrzlého dřeva se zakládal kln do středu čela, do dřevě, kde dřevo nebývá tak zmrzlé. Do vrstev okrajových klnů v takovém případě špatně vnikal a odskakoval.

Podle způsobu jak byl veden rozštěp masivem kmene, podávalo se nám v oblasti Beskyd zaznamenat tři základní způsoby:

1. Rozštěp středový (poloměrný, radiální) procházející při štípání na půlky podélně celým průměrem kmene přes dřev a středovou osu. Při štípání půlek na čtvrtky a čtvrtek na další díly poloměrně na středovou osu. Naštípané díly měly v průřezu po celé délce klínovitý tvar (šindel). Jejich široké štěpné plochy měly výraznou podélnou kresbu let.

2. Rozštěp tečnový (tangenční, na desku, na poblan) je veden podélně masivem kmene tečnově k letokruhům a rovnoběžně se středovou osou kmene. Získané díly měly v průřezu tvar protáhlého obdélníku po celé délce. Široké štěpné plochy po obou stranách dílem podélnou, dílem vládrovou kresbu, a to podle původního uložení štípu v bloku.

3. Rozštěp šikmý vedený podélně čtvrtkou kmene mimo středovou osu tak, že po obou širokých štěpných plochách dílu je výrazná podélná kresba let. Štípy takto získané měly v průřezu tvar protáhlého obdélníku po celé délce.

Každý z jmenovaných způsobů měl své funkční opodstatnění. U Jehličnatých dřevin není tak velkých rozdílů co do obtížnosti provedení jednotlivých způsobů rozštěpu. U listnatých dřevin s výraznými dřevovými paprsky však bylo nutno dbát příslušných pravidel. Obecně se mělo zato, že od

por, který klade dřevo při rozštěpu radiálním, je menší než u dalších dvou.³

Technické zvládnutí podélného dělení kmene rozšířilo výrobní možnosti při zpracovávání a využívání dřeva vůbec. Se štípaným dřevem se v minulosti setkáváme všude, kde byly předpoklady jeho funkčního využití.

Způsoby užití i potřebné techniky práce, které se snažíme v komplexní souvislosti sledovat, nám zhruba ukázaly možnosti v používání štípaného dřeva v následujícím přehledu:

těžba dřeva	— štípaní palivového dříví, lesní přidružená výroba šindeľů, loukotí, špic do kol atd.,
hrazení	— štípy k hrazení (ploty),
stavebnictví	— štípané srubové půlky, štípané půlky na stropní povalky, štípaná prkna a fošny k bednění, štípaná krytina,
nábytek	— štípané desky k výrobě nábytku,
práce z lubů	— štípané luby k dalšímu zpracování,
řemesla pracující ze štípů	— štípané díly k dalšímu zpracování, — (koláři, bednáři atd.),
zdrobnělé práce ze štípů	— domácí nářadí, hračky, votivní předměty ze štípaného dřeva.

Těžba dřeva.

Základním nástrojem při lesní těžbě i při zpracování dřeva vůbec byla sekera. V lese se s ní konala práce trojího druhu:

záseky kolmo k vláknům — záseky (dísky) určující směr pádu stromu, přesekávání slabých kmenů a odsekávání větví při odvětvování,

záseky šikmo k vláknům — tvarová úprava kmenů na místě přisekávání nebo hrubým tesáním,

podélné dělení štípaním — při úpravě bloku k dalšímu zpracování na místě nebo přeprava dříví k pálení.

Hrazení ze štípů.

Funkční záměr, výrazová úspornost i logika jednodušého dřevařského díla je dobře patrná na hrazení ze štípů. Ohrazením usedlosti, pastviny nebo zahrady se jednak chránil oplocený prostor, jednak označoval vlastnický vztah k objektu. K tomu účelu se využívalo takového materiálu, který byl nejdostupnější. Ať se pracovalo s prutem, hladkou smrčkovou nebo jedlovou větví (krkoškou) nebo štípem, vždy bylo využito vlastností materiálu — jeho

Hrazení ze šindeľových štípů nebo štípaných dřevky. Překresleno podle J. Harringera z článku J. Cedidly: Jak se na Valašsku hraďovalo. Valašsko VII (1958), str. 30.

pružnosti a štěpnosti — stejně jako dovednosti při úpravě, konstrukci hrazení i spojích.

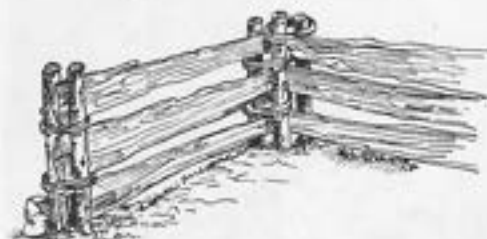
Různé způsoby hrazení v minulosti obecně užívané se donedávna uchovaly v radhoštských Beskydách pod názvem »hontkový plot« (Trojanovice), »dřínkový plot« (Rožnovsko) a v těšínských Beskydách jako »tynkový a tynínový plot«.

Základním materiálem ve všech případech byly štípy. Odlišné termíny označují jen místní názvy. K přípravě štípů k hrazení se užívalo surových jedlových nebo smrčkových odřezků 1—1,5 m dlouhých. K přípravě tynin smrčkové, jedlové a čas od času také bukové kulatiny 20—25 cm stlné a 3—5 m dlouhé. Způsob a techniku štípaní určovala konstrukce a druh hrazení.

Když šlo o obdobu plaňkového plotu, měly potřebné díly v průřezu klínovitý tvar podobný šindeľu, kterého se dosahovalo radiálním vyštípováním ze čtvrtku. Klínovitý průřez štěpin dodržovaný po celé délce vyhovoval plaňkové konstrukci, protože si nekladla zvláštních nároků na podélnou pružnost jednotlivých štípů. Ty se přibíjely ke dvěma vodorovným latím dřívě dřevěnými, později kovanými železnými hřebíky. Rohový spoj plaňkového hrazení tvořil sloupek zasazený kolmo do země ze silnější kulatiny, do kterého byly dvě a dvě protilehlé vodorovné latě svírající se sloupkem pravý úhel zapuštěny a přibity buď klínem nebo hřebíkem. Napojování jednotlivých dílů hrazení po délce se dalo přidáváním kolmých sloupků.

Při vlastní dřínkové (tynkové) konstrukci tvořily základ dvě nebo tři vodorovné a ve stejné vzdálenosti nad sebou umístěné latě, které se štěpnými

Tynínové hrazení z vodorovných, mezi kolmé sloupky kladených štípů. Překresleno podle J. Harringera z článku J. Cedidly: Jak se na Valašsku hraďovalo, cit. nahore.

kolmo vyplétaly. K výpletu se užívalo jedlových nebo smrkových dílů štípaných tangenciálně buď z půlek nebo z kuláčů, nebo štkmo mimo střed ze čtvrtek. Štěpny asi na palec silné měly po celé délce tvar protáhleho obdélníku, který v celé rozloze zaručoval náležitou pružnost. Podélná pružnost štípů byla podmínkou dokonalého provedení výpletu. Tynky, dřínky na palec silné měly po celé délce tvar protáhleho obdélníku, který v celé rozloze zaručoval náležitou pružnost. Podélná pružnost štípů byla podmínkou dokonalého provedení výpletu. Tynky, dřínky na palec silné měly po celé délce tvar protáhleho obdélníku, který v celé rozloze zaručoval náležitou pružnost. Podélná pružnost štípů byla podmínkou dokonalého provedení výpletu.

Podle účelu hrazení a rohového spoje jsou známy dva základní způsoby tynkového hrazení, a to přenosný a nepřenositelný. Přenosných hrazení se užívalo převážně při košarování ovcí. Při jeho podélném napojování se jednotlivé díly volně vkládaly mezi dva kolmé proti sobě do země vsazené sloupky, zajištěné nahoře úvazem. Rohový spoj u přenosného hrazení tvořily buďto dva nebo tři kolmé do země vsazené sloupky, mezi které se dva protilehlé díly hrazení volně vkládaly a zajišťovaly jedlovým nebo smrkovým úvazem.

Při nepřenositelných hrazeních se vodorovné latě (dvě nebo tři) tynkami vyplétaných dílů vkládaly do dílů kolmých sloupků způsobem, odpovídajícím plaňkové konstrukci, a to jak při podélném napojování, tak při rohových spojech.

Popsané způsoby hrazení ze štípů byly obecně

Detail stěny ze štípaných dílů (Behren — Löbchin). Reprodukce fotogr. z katal. Slavische Borgen in Mecklenburg. cit. Foto St. Sulz, archiv OEF — ČSAV Praha.

známy a užívaly se v těšských, radhošských i vsackých Beskydách. Z přímých zpráv v terénu se dovidáme, že dříve odpovídal vyplétané konstrukci ze štípů archaičtější způsob hrazení, při kterém se místo štípů užívalo k vyplétání hladkých jedlových nebo smrkových krkošek.

Varianty popsaných způsobů byly známy i v Čechách, jak to dokazují terminologické i technické období: Dřínec — »dřín, velká dračka,«⁹ drаницe, deska draná, štípaná.¹⁰

Pro krkošku k vyplétání plotu nacházíme v Jungmannově slovníku technickou obdobu v termínu »plestev«, což značí »oklestek ku plotu a hradbám a i prostřední prut chvojové větve, když se chvoj oseká.«¹¹

Obdoba pro vodorovnou latě ve vyplétaném hrazení je v termínu »souhraď«, značící »jedno ze dvou dřev čili latí vodorovných, skrze které hrázky kolmo prolétají, když plot dlejí.«¹²

Konstrukčně i technicky nejzajímavější bylo hrazení z dlouhých tynin. Šlo o tradiční typ v minulosti běžně užívaný jako nepřenositelné hrazení při chalupách (oplocení zahrad a domů) a přenosné nejvíce na salaších. K tomuto způsobu hrazení bylo možno použít slabší kulatinu, štípané půlky nebo desky (tyniny). Stejnou technikou bylo možno zbudovat i méně náročné stavby (koliby).

Základní konstrukci tvořily dva a dva kolmo proti sobě do země vsazené sloupky, mezi které se volně ukládaly dlouhé štípané tyniny nebo jiné dílce (půlky, kulatina). Stavební dílce bylo možno klást mezerovitě nebo těsně na sebe. Každý volně (mezerovitě) uložený dílec se v případě potřeby zpevňoval jedlovým, smrkovým nebo břečovým úvazem.

Při hrazení i stavění dovozoval tento způsob oplocit nebo obestavět malý i velký prostor jednoduším podélným napojováním a dokonalou pevnou konstrukci rohového spoje. Technickým i konstrukčním navázáním na tento nepochybně starší způsob je jeho náročnější obdoba, která užívá místo dvojice sloupků, mezi které se tyniny volně kladly, silnějších trámů, které měly na dvou protilehlých stranách po délce vydlabané drážky. Trámce se kolmo zasazovaly buď do země nebo do spodního břevna jeden proti druhému, aby podélné dílce pro tyniny nebo jiné stavební výplňové dílce směřovaly přesně k sobě. Rozestup trámů byl stanoven délkou tynin, které se kladly do drážek vodorovně a těsně na sebe. Hrazení se prodlužovalo přidáváním trámů. Rohový spoj byl vyřešen rovněž jedním čtyřhranným sloupkem a dvěma podélnými drážkami, svěřícími spolu pravý úhel. Dílce pro vkládání tynin byly upraveny podle jejich síly. Když se užilo jako výplňového materiálu půlky nebo kulatinu, upravovaly se jejich konce do čepu odpovídajícího drážce ve sloupku.

Jmenovaná technika hrazení existovala v Čechách jako »plot dražený, kůl v zemi zaražený, mající po obojí straně skuliny, dle délky jdoucí dražbu, do kteréž drаницe se kladou«,¹³ na Valašsku jako »plot parkánový«.¹⁴

Sám způsob je v mnoha případech doložen různými názvy a v různém užití jako tyn, tejn, zátyň, oplotěň, perna atd., a to skoro vždy v souvislosti

s použitím štípaných desek. V horském terénu na Moravě sloužil jmenovaný způsob jednak k plození, jednak ve stavebnictví. V druhém případě však převážně jako pomocný konstrukční element při orámování okenních a dveřních otvorů, k napojování komor, stodol, přístodůlků, kůlen a přístřešků k hlavní srubové konstrukci. K stěnovým výplním podřadnějších staveb se v oblasti Beskyd dříve užívalo štípaných jedlových a smrkových fošen, později desek a krajin fezaných.

Jako samostatný, konstrukčně a prostorově řešený celek dochoval se tento způsob v obcích okolo Uherského Brodu na Moravském Slovácku. Užívalo se ho při stavbách malých, mimo obec ležících seníků. Stěnové výplně se dělaly převážně z bukových štípů.

Přesto, že se v Čechách nepodařilo v terénu objevit uchovaný doklad draženého plotu ze štípaných dranic, dokumentuje je Jungmann ve svém slovníku jako »dlouhé, silné, z polovice k prknu podobné ráhna neb plochy rozšířené na ploty, jež z netlusté sosny udělány neb vlastněji trhány a do dražeb kůlových kladeny bývají [šraňky]«.12

Z počátku 19. století jej bezpečně dokládá zákaz, podle kterého »dřevěné ploty podle guberniálního nařízení od 30. října 1810 nesmějí nikde trpěny býti, pročť také týny neb hrabky mezi obydlími v městských a ve vesnicích nesmějí býti ze dřeva, nýbrž zděné z kamení, z pálených cihel nebo z vepovic...«.14

Z úsporných důvodů při šetření dřevem už v první polovině 19. století, protože jeho spotřeba prudce stoupala, vyslovuje se požadavek, aby »kde to okolností připouští, žádné dřevěné střechy, ... tesové a prkenné ploty a vodní trouby se nedělaly...«.17

Užití štípů při tradičních stavbách ze dřeva.

Přičin, proč se zajímáme o tradiční dřevěné stavby, je několik. Mimo způsob užívání, členění, řešení interiéru atd., je to příprava a úprava dřeva jako stavebního materiálu, jeho vazby, konstrukční i prostorová řešení. Ze zkušenosti člověk věděl, že pevnější a pružnější je dřevo zpracovávané ve směru dřevních vláken než v příčném průřezu. Dělitelnost dřeva ve směru dřevních vláken je vhodně využita i v tradičním tesařském rámu, který je vlastně všem srubovým konstrukcím. Terénní šetření ukázalo, že při budování dřevěných staveb se mimo plně kulatiny a trámu užívalo štípaných srubových pálek. Štípaných pálek na stropní povalky, štípaných prken a fošen k bednění a štípané dřevěné krytiny.

Štípané srubové páčky ze silné kulatiny sloužily jako základní stavební materiál k sroubení stěn. K jejich přípravě se vybíralo jen hrubé, rovné, hladké a vyzrálé dřevo smrkové nebo jedlové, pokácené v zimě. Páčky se štípaly obvykle na místě určeném ke stavbě. V případě nevhodné dopravy, protože se dřevo dopravovalo v surovém stavu a bylo těžké, štípávalo se i v lese. Při štípání kmene na páčky šlo o základní způsob podélného středového rozštěpu po délce bloku. Po uložení na podvalinách se kmen zajistil proti otáčení podloženými čtvrtkami. Klát se napažil na slabší čelní straně a po provedení

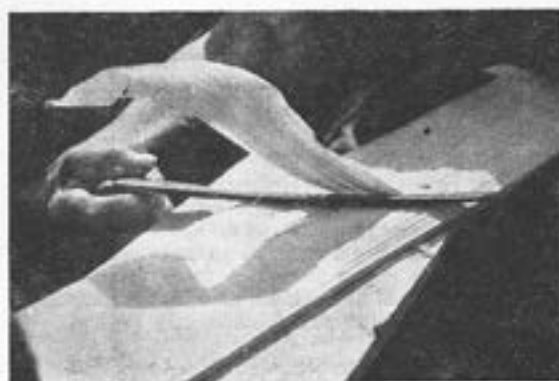
čelního rozštěpu se založily klíny do podélného štěrbinu na horní ploše. Když nestačilo klínování na jedné straně, kmen se na podvalinách o čtvrt kruhu pootočil a klíny se založily i na druhé straně. Na povrchu bloku se zakládaly asi 30–40 cm od sebe. Na rozštěp dlouhý 5–6 m bylo podle síly kmene zapotřebí 10–14 klínů. Stávalo se, když byl ve dřevě sval (zažilka), že jej rozštěp obešel, vrátil se do původní dráhy a došplil se v určeném směru. Naštípané páčky se přitěsaly »na spáru« do potřebných rozměrů šířkou. Přitěs na spáru se provádělo proto, aby bylo možno jednotlivé páčky (vlastně trámy) při sroubení klást hladce na sebe, nebo aby bylo možno mezi nimi ponechané mezery (spáry) vyplnit mechem.

Štípané páčky na srubech nacházíme v oblasti radhošských, vsackých i slezských Beskyd. Ojedinelé stavby dochované zde i více než 200 let dokazují, že srubové páčky po přitěsání na spáru s 60 až 70 cm v průměru čela byly obecným zjevem (Štramberk, Hřčava, Bukovec, Bečvy). Hladký rozštěp i čelní dimenze štípaných pálek svědčí o pozoruhodných vlastnostech dřeva, ale i o bohatých možnostech jeho výběru v minulých dobách.

Ještě dnes se z výpovědí pamětníků dovidáme, že na stavbu takových srubů se vybíralo dřevo ne-

Detail hrazení z krškošouhým vertikálním úpletem. Luhačovsko. Reprodukce fotografie z muzea v Luhačovcích. Foto St. Sulc, archiv DEF — ČSAV Praha.

Posvrchnod úprava šípů pořízen. J. Gregor, Mor. Hradičec č. 18, okr. Hlinsko. Foto M. Šotola, dokumentace OLVV — Uherské Hradiště.

Jměně sto let staré.¹⁸ Stavby ze štipaných pálek se neliší ani celkovým vzhledem, ani rohovými spoji běžně užívanými od trámových konstrukcí. Vodičkem je tu pouze čelní strana štipnuté páčky s přesnou polovinou letokruhů.

Zhruba od druhé poloviny minulého století, kdy se nedostatek vhodného štipného dřeva začíná projevovat i pod horami, setkáváme se v obdobné úloze s páčkami fezanými.

Nejen z uchovaných dokladů, ale i z logiky dřevařské práce je možno soudit, že pokud se v minulosti užívalo pálených kmenů, byly převážně štipané. Jednak proto, že jednolistové pily v dřevěném rámu s vodním pohonem byly málo výkonné, sloužily především k fezání pláňských produktů přesnějších dimenzí pro femeslníky, a nad to bylo fezání na tehdejší poměry drahou záležitostí.¹⁹

Ruční fezání po délce, i když se běžně provozovalo, bylo při dostatku kvalitního štipného dřeva málo produktivní. Běžně je však možno pro minulost zaznamenat ruční fezání kmenů po délce všude tam, kde byl nedostatek kvalitního dřeva potřebného ke štipání.

Štipané stropní povalky se užívaly k zastropení obestavěného prostoru. Povalkové stropy v ojedinělých případech přežily na různých místech Čech a Moravy do současnosti.²⁰ Někde nad obytnými prostory, jinde nad chlévy, komorami atd.

Páčky na stropní povalky se štipaly obdobným způsobem jako srubové, ale ze slabších jedlových nebo smrkových kmenů. Délka povalků se řídila plochou stropního prostoru. Naštipané páčky zbavené kůry se před užitím obrovňaly na spodní rovné ploše pořizem a ostré kraje se jako »na spáru« obrovňaly sekerou.

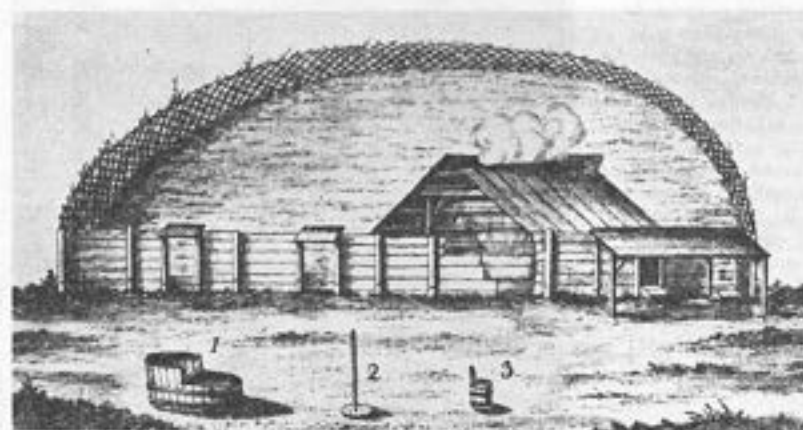
Způsob kladení povalků býval dvojitý, a to rovnou stranou dolů nebo nahoru. V obojím provedení se kladly povalky těsně vedle sebe a tlusté strany se střídaly se slabšími, aby se dosáhlo rovnoměrnosti a symetričnosti v zastropení.

Polozžené povalky spojovaly se mezi sebou dřevěnými klíčky 1,5–2 palce (3,89–4,92 cm) tlustými, 5–6 palců (13,30–14,76 cm) dlouhými a na obou stranách zahrocenými, aby tvořily v zastropené ploše pevný sourodý celek. Klíčky se zarážely do otvorů vrtaných v bočních obrovňaných stranách povalků. Při vrtání otvorů bylo nutno dbát, aby v jednom povalku nepřišly vrtané díry proti sobě, ale střídavě.

Když byly povalky sestaveny a prostor zastropen, zbylé štěrby mezi povalky se ucpaly mechem, případně se překryly od strany místnosti dlouhými lištami. Plocha od půdy se pokryla v silné vrstvě hlíněnou lepenicí v síle 4–6 palců (9,84 až 14,76 cm), aby chránila strop před ohněm. Ze světnice se povalkový strop natíral dobytčí krví.²¹

Štipané desky a fošny k bednění.

Znalost dřeva, výrobní zkušenosti a pracovní zručnost bylo možno v plném rozsahu uplatnit při štipání prken a fošen. Z dokladů v terénu,²² ze starých obrazových materiálů, ze středověkých archeologických nálezů,²³ ze starší terminologie Jungmannova slovníku i z logiky dřevařského díla je možno soudit, že užití štipaných desek a fošen k různým účelům bylo obecnou záležitostí. Jednu ze základních příčin nutno spatřovat ve snaze a v možnostech dosáhnout minimálními pracovními prostředky a náklady maximálního výsledku.

Vaňská koliba na ruské salati. Reprodukce z článku Jar. Štíky: Ke způsobu života vaňských salatských pastevců za Jevdjalnu, Vlastivědný zvěstník moravský, XV (1909), str. 195. Foto St. Sulc, archiv ÚFV — ČSAV Praha.

V lidovém stavitelství se používalo štípaných desek a fošen k zakrytí stříš, stropů, k výplni stěn různých hospodářských objektů (stodol, kůlen, přísládků), k mostění atd. Souhlasíme spíše na obecný charakter, protože bychom při štípání kmenů na desky a fošny těžko prokazovali výraznější kružovou nebo místní specifika. Konečně je nutno přiznat, že mnoho k danému problému ještě neznáme. Zásadnější hlediska snad pomůže v budoucnu stanovit středověký archeologický materiál.

Upouštění od obecného užívání štípaného dřeva můžeme určitěji sledovat od konce 18. století. Nedostatek dřeva způsobený rabováním lesů v okolí měst a pro potřebu dolů, skláren, hutí a hamrů (výroba dřevěného uhlí) přináší různé zákazy a příkazy v užívání dřeva, platných nejdříve v jednotlivých oblastech, později pro celé území Rakouska-Uherska.²⁴ Pro nedotčené lesní bohatství a nové možnosti těžby dochází v horských oblastech k zásadnějším změnám v hospodaření se dřevem zhruba po první polovině minulého století.

Dříví štípané na fošny a desky, převážně jedlové a smrkové, bylo nutno kácet v zimních měsících, od konce listopadu do konce ledna. Z pokácených kmenů se nalezaly díly potřebné délky, které se nechávaly v lese vyzást. Pak se odvážely na určené místo. Navezené kmeny se podle potřeby štípaly nejdříve na půlky a čtvrtky.

Štípání desek z půlek se dělo dvěma způsoby. Při prvním se půlka položila rovnou plochou na podvaliny. Po středovém napažení se radiálním rozštěpem půlka kolíla na dvě stejné čtvrtky. Z nich pak dalším napažováním a tangenciálním dělením se štípaly desky nebo fošny. Při druhém způsobu prováděném v případě potřeby zvlášť širokých a silných fošen, se půlka položila na podvaliny «stojmo» na hranu mezi stoupek a podkladek. Napažení se provedlo v přesné polovině, aby po každé straně zůstala přibližně stejná síla dřeviny. Tangenciálním rozštěpem se dělila půlka na další dva díly. Po prvním rozštěpu se oba získané

Pouřehová úprava štípa hoblenu. Křenek Michal, Valašská Hynčice. Foto Mir. Sotola, dokumentace ÚLUV — Uherské Hradiště.

štípy dělily obdobně každý na dva, což pak zhruba byla konečná síla fošen.

Při štípání desek ze čtvrtek šikmým rozštěpem šlo patrně o způsob, kterým se získávala nejkvalitnější prkna. Podélná struktura let (bez vládra) po obou stranách desky zaručovala při klimatických změnách stejně pnutí po obou stranách, což bránilo deformaci, borcení i praskání.

Z vyzástého dřeva se nejdříve odstranila kůra. Výřezy do dvou metrů délky se kolíly na půlky a čtvrtky nastojato, delší naležato, ve všech případech od slabšího konce. Čtvrtka se pak naležato položila na podvaliny levou rovnou stranou. Pro přesnější práci se plánované rozštěpy předznačovaly. Po předznačení a napažení se provedl první rozštěp. Po něm postupně další a další. Když se čtvrtka kolíla na silnější prkna, pažilo a štípalo se jedno po druhém. Při štípání slabších desek se vyštípovaly silnější díly přes jeden, aby se slabší vrstva dřeviny proti silnější nevylomila. Teprve

Špa pro kůry, Jarina (Karp. Ukrajina). Štípané půlky nadrovně na sebe kladou mezi stoupe, do země osazené stoupeky. Foto J. Puščík.

takto získané štípy se potom zase kolíky -napůl- na konečnou sílu desky.

Pažení se provádělo sekerou a vlastní rozštěp sekerou za pomoci klínů. Při zvlášť širokém rozštěpu naležato se zakládaly klíny do štěrbinu ze dvou bočních stran, aby se dosáhlo hladkých ploch.

Dimenzování štípaných desek nemohlo být jednodušné. Bylo závislé na různé krajní možnosti, kterou štípaný kmen poskytoval a na jeho tloušťce. Výsledek býval závislý také na zkušenostech, pracovní zručnosti a často i na tom, jak rozštěp vyšel. Velkých rozdílů proti pozdějším prkům řezaným, pokud se obojí užívaly pro obdobnou potřebu, jistě nebylo. Byla tu konečně možnost upravit štípané desky do potřebných rozměrů tesářskou sekerou, popřípadě s hoblím.

Z. Winter poznamenává v knize »Kulturní obraz českých měst« z roku 1681, že k potřebě sloužila prkna »falcová, prkna tenká a prkna tlustá.«²¹ O sto padesát let později (k roku 1823) uvádí V. V. Havelka, že »fošny mívají 8 až 9 českých loktů [4,736—5,328 m] anebo 15 až 16 dolnorakouských střeoviců [4,740—5,328 m] délky, 10,5 coule [25,67 centimetrů] širokých a 2—3—4 až 5 coulů [5,32 až 7,99—10,65—12,32 cm] tloušťky. Prkna se dělejí na falcovní 8—9 loktů [4,736—5,328 m] dlouhá, 1,25—1,5 coule [3,11—3,69 cm] silná, truhlářská

Súsek z bukových štípů. Ze sbírek okr. muzea v Českém Těšíně. Délka 82 cm, šířka 42 cm, tloušťka 44 cm. Foto St. Sulc, archiv ÚEP — ČSAV Praha.

8—9 loktů dlouhá, 1 coul [2,46 cm] silná, lomeničná 8—9 loktů dlouhá, 3/4 coule [1,88 cm] silná.«²²

Když bylo zapotřebí našťípané desky dosušovat, ukládaly se v létě obyčejně na půdě, v zimě buď v jízbě, nebo, pokud byly kratší, po odpečení chleba v chlebové peci.²³ Další úpravu prken určovala jejich příští funkce.

Ve starší lidové architektuře je možno prokázat užití štípaných desek na bednění štítů, zastropení světnic,²⁴ stín, komor, k bednění stěn a zástěn, k výrobě dveří a vrat, k stěnovým výplním kůlen, přístěnků, stodo, k mostění podlah atd.

Štípy na štítech chalup v oblasti Beskyd lze v širší míře předpokládat ještě na začátku 19. století. Počítáme-li životnost sroubené stavby 200 i více let, lze tu zhruba předpokládat trojí výměnu štítového zakrytí. To znamená, že na jednom srubu mohlo existovat za jeho trvání to i ono. Těto okolnosti si při studiu venkovských staveb málokdo povšiml. K tomu lze podotknout, že štípaná prkna bylo někdy možno těžko rozeznat od řezaných, zvlášť v tom případě, když byla štěpná struktura desky upravena popřípadě nebo hoblím. Možnost užití štípů k zakrytí štítů potvrzuje i ta okolnost, že se štípaným prknem lze po příslušné úpravě pracovat tak jako s řezaným. Upravený štíp dovoluje jakékoliv členění i výzdobu štítu a je při tom mnohem trvanlivější. Jestliže se mohlo užívat štípané krytí, nelze vyloučit běžné užití štípaných desek ani při štítových zakrytích.

Štípaná krytina.

Jeden z mnoha výrobků, opírající se o štěpnost dřeva, je šindel. Kryly se jím střechy obytných i hospodářských stavení, střechy kostelů, kapliček, vrat atd.

Výroba šindelů shrnuje všechny dobré vlastnosti tradiční dřevařské práce. Podstatou i zde zůstává štíp. Pracovní záměr se však zřetelně rozpadal na dvě fáze s odlišnými způsoby práce i konečným výsledkem.

Při první fázi šlo o zřetelnou snahu docílit u hotového štípu obdélníkového průřezu po celé délce, který je prozatím doložen z oblasti Beskyd jen na Hřčavě.²⁵ Jde o karpatskou dobu »drancje«,²⁶ které se kladly na střechu ve dvou vrstvách. Tvar dranic odpovídal tangenciálnímu nebo šikmému vyštípaní z bloku. V druhé fázi štípané krytiny (pravděpodobně mladší) při výrobě šindelů sledoval pracovní záměr vyštípaní plochého klínu ze čtvrtky bloku radiálním štěpením. Klínovitý průřez šindelů po celé délce určoval i charakteristický způsob krytí. Širší strany (hřbetu) bylo zapotřebí k vyhloubení drážky (fagu), ostré hrany (jahly) k zapuštění do drážky. Šindelem pokrytá střecha tvořila sourodý celek, který mohl v celé skladbě stejně reagovat na vlhko, teplo i sucho.

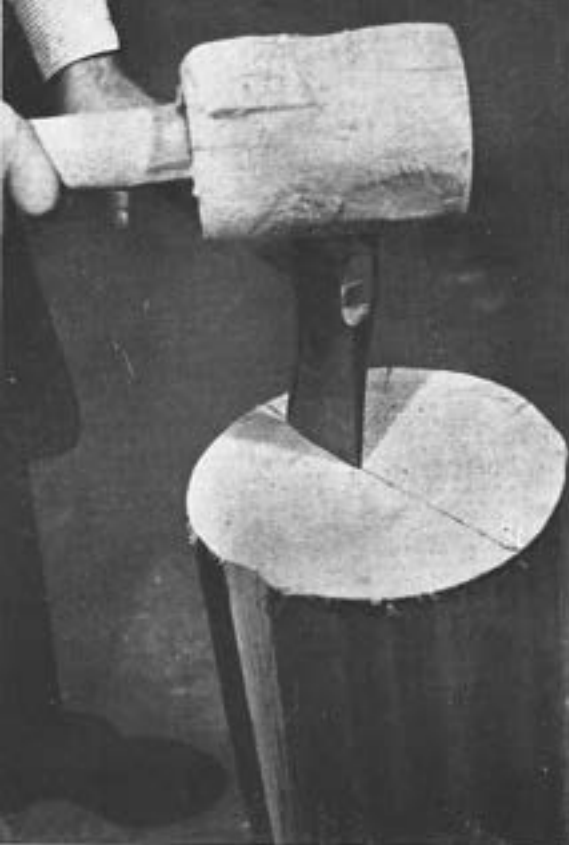
Způsob vedení rozštěpu při výrobě šindelů určoval sám materiál. Dřevo ukázalo sekerě cestu nejvýhodnějšího dělení. Z bloku se nejdříve odřezal díl potřebné délky, který se nastojato pělil a čtvrtí radiálním rozštěpením. Ze čtvrtky se pak stře-

Senky z Drstovic (okr. Uherský Brod). Dražený konstrukce s nadrovně kladenými bukovými šípky. Foto St. Šulc; archiv OEF — ČSAV Praha.

Detail hrzení s krkoškovým vertikálním upletem. Brčava. Foto Ivo Stolařík.

Pažení. Věroboce šindelář Cyril Fásek, Valašská Bystřice. Foto Mir. Sotola, dokumentace ŮLUV — Uherské Hradiště.

Štěpání nástrojů, na čtverky. Věroboce šindelář Cyril Fásek, Valašská Bystřice. Foto Mir. Sotola, dokumentace ŮLUV — Uherské Hradiště.

Radliční šíp (středová); vyklípační šindelář. Věroboce Cyril Fásek, Valašská Bystřice. Foto Mir. Sotola, dokumentace ŮLUV — Uherské Hradiště.

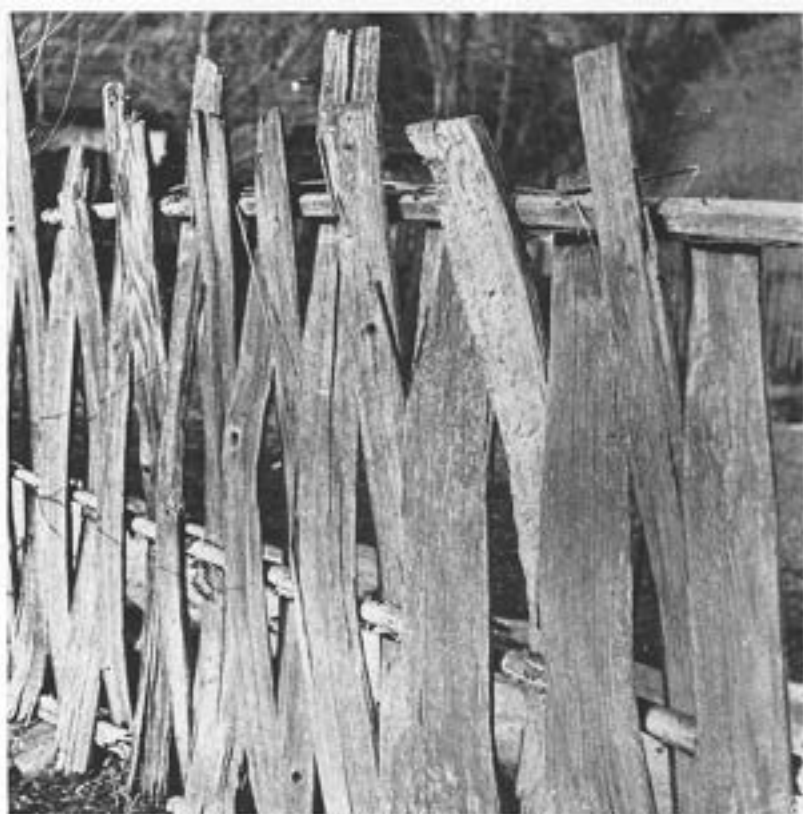

Štěpání lubů kládem. J. Gregor, Mor. Heřálec, č. 18. Foto Mir. Sotola, dokumentace ÚLUV — Uherské Hradiště.

Detail dokovně štípané desky. Dvařkosní a výplňového súskového prkna vřtrahem. Výrobce súsků Ondřej Sabo, Kyjatice v Rim. Soboty. Foto Mir. Sotola, dokumentace ÚLUV — Uherské Hradiště.

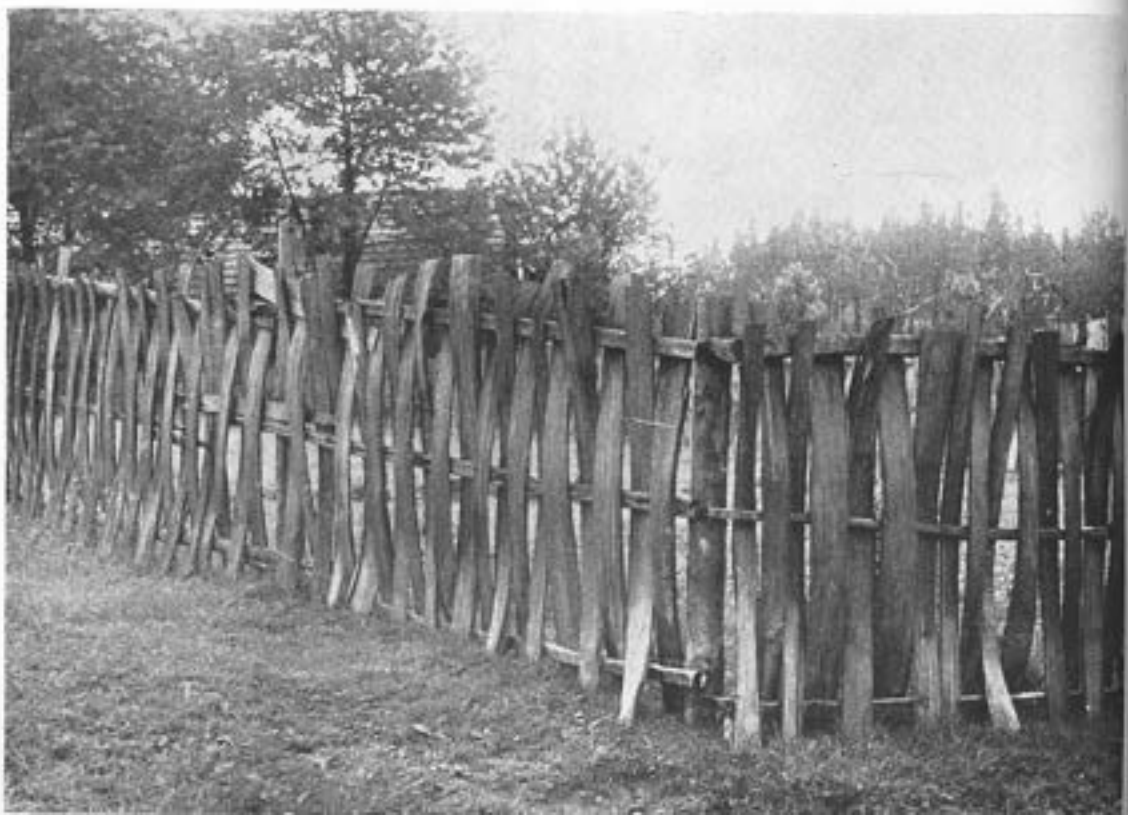

Dostřizování lubů. J. Gregor, Mor. Heřálec. Foto Mir. Sotola, dokumentace ÚLUV — Uherské Hradiště.

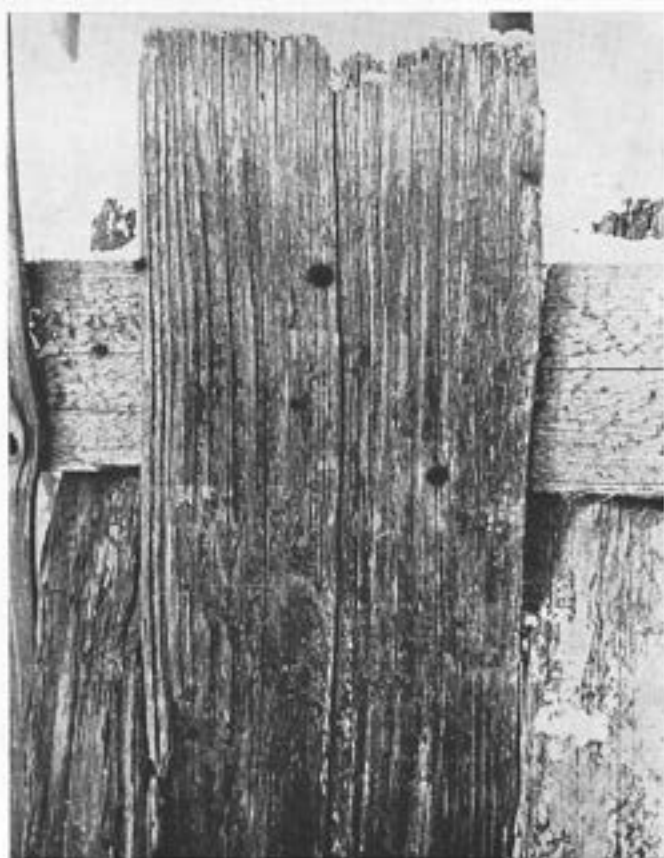

Tyvkové hrazení s vertikálním spletem (detail). Bakovec č.p. 83. Foto Mir. Šotola, dokumentace OLUV – Uherské Hradiště.

Tyvkové hrazení s vertikálním spletem z Hrčavy. Jednotlivé díly hrazení zapuštěné do svislých sloupků. Foto Ivo Štolník.

*Detail šípů z tynkosoého
hrazení. Bakovec, Vodoraaně
desky řezané, tynkosoý sjeplet
ze šípů. Foto Milan Neraď,
archiv OKF — ČSAV Praha*

*Tynkosoé hrazení s vertikálním sjepletem z Určany. Foto
Ivo Stolařík.*

*Stěna kálny s draženou konstrukcí vyplněnou šípky a řezanými kralinami. Kozlovice 1890, okr. Frenštát p. R. J.
Foto Milan Neraď, archiv ÚEF – ČSAV Praha.*

Seník z Deslavic. Detail dražené konstrukce, vyplněné bukovými šípky. Foto St. Šulc, archiv ÚEF – ČSAV Praha.

Strop ze štrpaných prken z Hřčavy. Foto Ivo Stolařík.

Detail šípů z tynkové hrazně, Bukovec, Vodotočné desky řezané, tynkový výplet ze šípů. Foto Milan Nerad, archiv DEP — CSAV Praha.

Šitové zakrytí ze šitpaných desek. Hřčava. Foto Ivo Stolařík.

Chálupa sroubená ze šitpaných pálek. Průměr cel pálek 45–55 cm. Štramberk. Foto Milan Neraď, archiv OEP — ČSAV Praha.

dovým štípaním získávaly další a další štípy až do konečného výsledku.

Šindelové štípy a drance se okfesávaly sekerou. Odsekávalo se vše, co mohlo vadit při rovnání pořízem. Zvláště pečlivě bylo nutné srovnat u drance jejich úzké boční strany, kterými se kladly na střechu těsně vedle sebe. U šindelů se pořízem seřízla špiče (ostří šindelů) po délce a zlábeč v širší části šindelového štípu se upravil výstřubem.

Užití štípů při výrobě nábytku.

Tak jako bylo možno využít štípů při hrazení a ve stavebnictví, užívalo se štípaných desek i při výrobě nábytku. V tradičním lidovém nábytku je možno sledovat obdobný úkaz jako v celém problému dřevařského díla. Vývoj od jevů jednodušších k složitějším, od využití přírodního samorostu k samostatné skladbě z dílů jako výsledku zvládnutého výrobního záměru. Stejně je možno sledovat logický vývoj od dlabaných okrouhlých nádob k bednářské skladbě, od dlabaných koryt k zásobním truhlám a súskům šindelářských konstrukcí.²⁴ Šindelové štípy různé dimenze nacházíme na stěsích v celé oblasti Karpat jako typický doklad funkčně, technicky, konstrukčně i prostorově vyřešeného záměru.

Užití štípaných desek k výrobě nábytku jsme zaznamenali na Rožnovsku, kde se z nich vyráběl »starosvětský nábytek« (truhly, súsky, lavice, lávky, jarmary, police, loža apod.).²⁵

Základní řadu, která shrnuje podíl štípaného dřeva v tradiční dřevařské výrobě, je třeba doplnit ještě několika dalšími způsoby, jejichž podrobný rozbor si však tento příspěvek za úkol neklade.

Práce z lubů.

Tvoří určitou krajní mez tradiční rukodělné práce s dřevem. Vyštípnutí lubu je prací náročnou. Je výsledkem pracovní zručnosti a velké citlivosti výrobce k vlastnostem dřeva při odhadu hranice, do které je lub pevnou hmotou a za kterou se mění v pružný štíp různé délky, šířky a tloušťky.²⁶ Lubař zpracovával dřevo bukové, dubové, jírovce a jehličnaté. Muselo však být dobře šitěpné a bez saků. Lubů se užívalo k výrobě různých prosívacích sít, pasírovacích sít na ovoce, měř, měrek a čtvrtek.

Luby na prosívací síta se dělají ze smrkového, dobře vyztáhlého dřeva. Když byly narezány špalky patřičné délky, štípaly se kláčem (ocelový nástroj s křinovitým ostřím). Položil se na čelní konec odřezku ve směru průměru, pobíjel se palicí, a tak se špalek rozštípal na dvě stejné půlky. Půlky se dále dělily na čtvrtky a ze čtvrtek se vyštípovaly šindelovité štípy asi 4 cm silné, 6 cm široké, dlouhé od 60 cm do 1 m. Do žádoucích rozměrů se jednotlivé šindelovité štípy srovnaly pořízem ve »vořížnici«. Štíp se uprostřed napažil kláčem a do štípu se loupáčkou. Pažilo a štípalo se vždy od středu, aby se dobře táhla tříška, až se z původního dílu získaly luby asi 5 mm silné, 6 cm široké a dlouhé podle původního štípu. Luby k výrobě

sít bylo nutno ještě ohýbat do potřebného tvaru bočnic, sešívát a potáhnout vlastním lýkovým, drátěným nebo žiněným sítím.²⁴

Precizní a dokonalou lubařskou prací byla výroba měř, měrek a čtvrtek, kterou se podařilo nedávno zaznamenat ve Valašské Bystrici u Rožnova.²⁵ Měrky i čtvrtky se původně vyráběly ze širokých štípaných lubů bukových, třešňových, brouškových, jeřábových i javorových, které se upravovaly obdobným způsobem jako luby na síta, jenže v odlišné šířce a délce.

Na síta a na měrky se původně užívalo lubů výhradně štípaných. Teprve později pro nedostatek vyhovujících šitěpného dříví se začalo pracovat z lubů fezaných.

Řemesla pracující ze dřeva jsou ta, která dosud nebo ještě donedávna užívala štípů jako výchozího materiálu k dalšímu zpracování. K nejtypičtějším řadíme práci kolářskou a bednářskou.

Kolářské práce tvoří zajímavou skupinu zabíhající do složitých konstrukčních představ. Nejpozoruhodnější je řezání kola, kde nacházíme přímo souvislost se stavbou stroju. Konstrukce kola je však světybnější než původní přírodní předloha tím, že se v maximální míře využívá podélné pružnosti i pevnosti dřeva. Sortiment kolářské práce shrnuje téměř všechno složitější a náročnější hospodářské nářadí: vozy, pluhy, kolečka, trakaře, brány, různé nářadí pomocné, žebříky, vozové žebříky atd. Koláři pracovali převážně z listnatého, méně z jehličnatého dřeva. Z listnatých dřevin to byl dub, jilm, jasan, javor, břeč. Z jehličnatých smrk a jedle.²⁶

Bednářské práce představují stejně zajímavý způsob konstrukcí a prostorové skladby jako předcházející skupina. Analogie na přírodní dutinu kmeny se tu řeší složením štípaných dílů (dých) tak, že tvoří klenbu. Kruhový nebo oválný tvar nádob vzniklý skladbou dých stažených dřevěnými obručemi stále připomíná původní uložení štípaných dílů v kmeni stromu. Bednářské výrobky tvoří řadu dřevěných nádob od největších k nejmenším: sudy, kádě, štoudve, putny, vědra, konve, škopky atd. Bednáři pracovali převážně z dubového a jedlového dřeva, které muselo být dobře šitěpné a bez saků. K výrobě dřevěných obručí se nejlépe hodil dub, břeč nebo vrba.²⁷

Zdobné práce ze štípů uzavírají tu část tradiční dřevařské problematiky, kterou jsme nazvali štípaným dřevem. Celou skupinu ještě doplňují a rozšiřují o výrobu domácího nářadí: podávky, lopaty, lopatky, lžičníky atd.; výroba hraček: truhlíčky, mlýnky, vozíky, holubíčky; votivní předměty: velikonoční křížky do polí, křížky na stěnu atd.

Pro využití štípaného dřeva jsme nacházeli doklady porůznu, zdánlivě bez přímé souvislosti, ale i tak bylo možno ilustrovat aspoň tu část skutečnosti, která může být při studiu dřevařského problému platným vodítkem.

Mimo průběžně uváděné materiály je k obecné charakteristice zapotřebí upozornit na obrázek koliby na rusavské salaši z druhé poloviny 18. století. Je tu zřetelně zobrazena koliba a přistřešek (pravděpodobně ze štípaných desek), dražené

hrazení ze štípů (přední část) a hrazení z větví (zadní část).

Jiná koliba na Rusavě, podle popisu neznámého autora z roku 1794, měla primitivní nadkrytí, dvojspádovou sedlovou střešku spočívající přímo na zemi. Střecha byla kryta šindelem a deskami. Koliba byla zbudována z desek proto, aby ji bylo možno lehce rozebrat a postavit podle potřeby jinde.²⁴

Běžné užívání štípů k salašnickým stavbám i k hrazením je v mnoha případech doloženo ve

slovenských i polských Tatrách.²⁵ Je nemyslitelné, že by si pastýři opatřovali desky na stavbu koliby, štípy k hrazení pro ovce i další vybavení salaše jinak než vlastní prací.

Obecné užití štípaného dřeva v minulosti na širším území potvrzují slovenské archeologické nálezy,²⁶ které dokládají nejen běžné užívání štípů, ale především podélné dělení kmenů rozštěpen jako dřívější klíčovou techniku při zpracování dřeva.

¹ Rozpracováno podle inž. V. Boučka, *Mítalost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji*, Gottwaldov 1957, str. 18.

I. Práce z bloku — samorosty (práce ze samorostlých přírodních tvarů a křivin)

práce z přírodních dutin (kadluby, měrky, salašnické nádoby), práce korytářské (koryta, korýtka, troky, necky, okřtiny).

II. Práce ze štípů.

III. Práce z rámu — tesalářský rám (scrubové a stavební konstrukce, tesalářský nábytek), truhlářský rám (nábytek, stavební truhlářství).

IV. Složitě dřevařské konstrukce — sekernické práce (mlýny, valchy, hamry atd.), stavba dřevěných strojů (žentoury, dělní dře, atd.).

² Fr. Jirout, *Názorná technologie dřeva*, Praha 1957.
³ F. Lysý — P. Jirů, *Nauka o dřevě*, Praha 1954, V. Ročnický, *Bednářství*, Praha (bez data), Karel Matyáš a kolektiv, *Lesní těžba*, I, Praha 1960, *Naučný slovník lesnický*, III, Praha 1959.

⁴ Čeněk Halamiček, Rožnov — Dolní Paseky č. 267, nar. r. 1894; přímá informace.

⁵ Jindřich Adamčík, Frenštát p. R. — Poprnatá č. 869, nar. r. 1901; přímá informace.

⁶ Čeněk Halamiček, Rožnov; přímá informace. Josef Chybišziura, Bukovec (okr. Č. Těšín) č. 77, nar. 1901; přímá informace.

⁷ Fr. Starý, *Zemědělská výroba šindele a kolomazí a dřevěného uhlí*, Čl. XXV [1925], str. 19.

⁸ Jindřich Adamčík, Frenštát p. R.; přímá informace.

⁹ K technickým štípaní dřeva přispěli zejména tyto informátoři: Josef Chybišziura, Bukovec; Jan Krenželok, Bukovec č. 221, nar. 1896; Jan Kadlubec, Bukovec, nar. 1896; Valentin Tomáš, Frenštát p. R.; Poprnatá 591, nar. 1877; Jindřich Adamčík, Frenštát p. R.; Čeněk Halamiček, Rožnov p. R.; Michal Křenek, Valašská Bystřice — Buřov, nar. 1867.

¹⁰ Josef Jungmann, *Slovník česko-německý* (dále Jungmann, *Slovník*, Díl III, Praha 1837, str. 349).

¹¹ Jungmann, *Slovník* I, Praha 1835, str. 466.

¹² Jungmann, *Slovník* III, Praha 1837, str. 114.

¹³ Jungmann, *Slovník* IV, Praha 1838, str. 26.

¹⁴ Jungmann, *Slovník* III, Praha 1837, str. 128.

¹⁵ Josef Holcák, tesalář, Velké Karlovice — Podfaté č. 178, přímá informace.

¹⁶ Jungmann, *Slovník* IV, Praha 1838, str. 637, z hist. dokl. obr. v *Archeol. rozhledech* XV, 2, str. 223 aj.

¹⁷ Rád stavení pro města království českého a pro širé

kraje neb. dědiny, II. oddělení, Praha, 17. máje 1831, § 61.

¹⁸ J. L. Hartig — V. V. Havelka, *Umění lesní*, Svazek druhý, Praha 1823, str. 193.

¹⁹ Josef Holcák, Velké Karlovice; přímá informace.
²⁰ Václav Vilikovsky, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, Praha 1935, str. 144.

²¹ Dr. Em. Baláž, OEF — CSAV, Praha; přímá informace.

²² Terénní zkušenosti, které zachytil J. P. Jóna, *Poučení o stavění lesní pozemní*, Praha 1840, str. 141—142, další vydání 1865, str. 79—80.

²³ Dr. L. Baran; přímá informace: Podolanky (bývalý okres Frenštát p. R.), štípy ze štípaných desek.

Horní Bečva (okr. Val. Meziříčí), štípy ze štípaných desek. Celadná (býv. okr. Frenštát p. R.), statek Staré fojtství, stodola ze štípaných desek.

Toplice n. Bečova, větrný mlýn, štípané desky, sekernické práce.

²⁴ Novgorod, Kiev, Biskupim, Meklenbersko (viz pozn.).

²⁵ Císařský královský patent lesň a dřív, ustanovení v království českém se týkající, Dán na hradě pražském dne 5. dubna 1754. Há, I, 1872, Praha — Hradec Králové.

²⁶ Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst*, I, Praha 1898, str. 431.

²⁷ J. L. Hartig — V. V. Havelka, *Umění lesní*, Svazek třetí, Praha 1823, str. 66. V. Vilikovsky, *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, cit. str. 871—873.

²⁸ Michal Křenek, Valašská Bystřice; přímá informace.

²⁹ Např. dřevěná chalupa postavená r. 1754 (Frenštát p. R., Vodní ul. č. 430). Světlé zastropení štípanými prky (délka 5 m, šířka 25—40 cm).

Vyškovec — Bošáčky (okr. Uh. Brod) čp. 76, strop n štípaných bakových desek.

³⁰ Ivo Stolařík, *Hřčov*, Ostrava 1958, str. 120.

³¹ Vlad. Sičynský, *Dřevěné stavby v Karpatské oblasti*, Praha 1940, str. 58.

³² Dr. D. Stránský, Súska, skřínky a strychy na sídlohradní Moravě a ve Slezsku, *Časopis Slezského muzea*, XI (1962), č. 1.

³³ Čeněk Halamiček, Rožnov p. R.; přímá informace: «Starosvětský nábytek — ten se dělával doma. K posádce už ne. To přišel nový, stolářský. Edem co kdo nechal, to ostalo. Nové sa už potom nedělalo. Desky sa na to kdys štípaly. Slnějši i tenčké. Po nastřápu sa zestrúhaly pozizum lebo sa vyhladily hobbem. Zhruba sa deska nechala prikřesat široku sekuru. Povádzali, že desky na uhlí sa štípaly najčej v Bystřicích. Moji stařník to estě děl

vali. Menovali sa Kotlík. Pochodili z Bystřic. Štípali desky na loža, na police, na truhly. Truhly mívaly desky aj 40 centymetrov široké. Zvenku byly desky zastrúbané hobľem, odvníťku edem pořízen. Na rovnání desek byly hoble velké. Dva z nimi děláli. Jeden seděl a strhoval na seba, druhý tlačil. Hobel měl dvě železka. Jedno bylo hrubé žlezkou, druhé hladké. Hobľem sa desky zrovnávaly sa leccjaký užitek... »

22 Vladimír Bouček, *Marginalie k problémům dřevářským*, rkp.

23 J. Gregor, Moravský Herálec č. 18 [okr. Hlinsko], přímá informace.

Jar. Kalous: Zpracovaný výzkum u J. Gregora (výroba lužů a stl), dokumentace ÚLUV — Uherské Hradiště.

24 Michal Křenek, Valašská Bystřice; přímá informace.

25 J. L. Hartyg — V. V. Havelka, *Umění lesní III*, str. 74.

26 J. L. Hartyg — V. V. Havelka, *Umění lesní III*, str. 75—79.

27 Jar. Štika, *Ke způsobu života valašských salašnických pastevců za feudalismu*, Vlastivědný věstník moravský, XV (1930), Brno, str. 198 a 199.

28 Zofja Holub — Pacewiczowa, *Osadnictwo pasterskie i gospodarki w Tatrach I na Podtatru*, Krakow 1931.

Rudolf Smialowski, *Architektura i budownictwo pasterskie w Tatrach Poiskich*, Krakow 1958.

29 *Materiale i issledovanija po archeologii SSSR*, No 55, 65, Moskva — Leningrad.

M. Karger, *Drevnij Kiev*, Moskva 1958.

J. Kostrzewski, *Prześlwiańszczyzna*, Poznań 1948, str. 102—109. Slawische Burgen in Mecklenburg. Sonderausstellung 1962, Museum für Ur- und Frühgeschichte Schwerin.

VORBEREITUNG UND ANWENDUNG VON SPALTHOLZ IN DER TRADITIONELLEN HOLZPRODUKTION

Einleitung in die Problematik

Zusammenfassung

Der Autor geht von der Erkenntnis der Eigenschaften des Holzes, seiner Konstruktions- und Funktionmöglichkeiten sowie der Technologie seiner Verarbeitung in Manufakturen aus. Er beschreibt die durch Terraindurchforschung in den Gebieten von Ost- und Nordostmähren festgestellte traditionelle Technik des Spaltholzes und vergleicht sie mit den Techniken, welche in literarischen Werken aus dem 18. und der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts festgehalten wurden. In der Volkskultur benützte man Spaltholz zu Umzäunungen von Anwesen, Weiden, Gärten, Feldern usw., ferner zu Bauten, Verschalungen, Schindeldächern, bei der Verarbeitung von Zargen, weiters zu Wagner- und Fassbinderarbeiten sowie zur Erzeugung verschiedener Möbel und kleiner Spaltholzartikel, wie Hausgerät, Spielsachen und Votivgegenstände.

Die Umzäunungen weisen zwei Typen auf: Umzäunungen aus Spaltholz, welches aus Fichten- und Tannenholzabfällen hergestellt wird und solche, zu denen man aus Fichten-, Tannen- oder Buchenrundholz erzeugtes Spaltholz verwendet.

Beide Typen waren entweder stabil an ihren Standort geknüpft, oder sie waren übertragbar; man benützte sie zur Einfriedung von Weideplätzen für Schafe. Der zweite Typus hat einige technologische Varianten, zu welchen archäologisches Material aus verschiedenen slawischen Burgstätten vorhanden ist (Mecklenburger Gebiet, Polen, SSSR und auch Prag).

Spaltholz in Form gespaltener Hälften von Balken benützte man zu Bauten und Deckbalken, in einer anderen Form als gespaltene Bretter und Pfosten zu Verschalungen und schließlich als Schindel zum Decken von Dächern. Die Benützung ähnlichen Materials beweisen auch mittelalterliche Berichte. In der Möbelerzeugung benützte man gespaltene Bretter hauptsächlich zur Anfertigung von Pfostentruhan.

